

МЕЖІ РАЦІОНАЛЬНОГО ТА ІРРАЦІОНАЛЬНОГО В ПОЛІТИЧНОМУ ІДЕАЛІ

Людина і політика: Український соціально-гуманітарний журнал.- 2001.- №1.- С. 58-68.

Пошук ідеалу сміливо можна назвати однією з «вічних» проблем людського буття. Здатність до формування ідеалів є, власне, однією з родових ознак людини, яка не може керуватися лише прагматикою. В процесі своєї життєдіяльності людина пов'язана не тільки з минулим, але і з майбутнім, а тому змушена спиратися на ті чи інші ідеали. Але сьогодні ця «вічна» проблема стає нагальною не тільки для окремого індивіда, але і для всього українського суспільства, котре має потребу в ідеалі як путівникові, постійно переосмислюючи різні концепції кращої, насамперед, політичної «облаштованості» суспільства. Без відповідного ідеалу суспільство не може створювати свого власного буття: невідомі резерви і джерела суспільного самовідтворення, шляхи і напрямки колективної творчості. Та й інтегральна оцінка перспектив розвитку суспільства відбувається саме за допомогою ідеалів, що акумулюють у собі політичні інтереси різноманітних індивідів, соціальних груп населення, бо політичний ідеал - це «ціннісно-світоглядне відображення та впорядкування соціально-політичних реалій у вигляді мети, образів, уявлень про майбутнє; взірць досконалості, котрий виступає для суб'єктів політики й широких верств населення моделлю бажаного, критерієм оцінки дійсності з позицій віддаленої мети»¹.

Тому пошук політичного ідеалу, можливо, навіть політичної утопії, без якої не може існувати людство, був притаманний будь-якому суспільству. Але характерним при цьому є те, що і «Ідеальна держава» Платона, і «Град Божий» Августина, і «царство розуму» просвітителів, і «побудова комунізму» М.Хрущова, і «перебудова» М.Горбачова, і десятки інших політичних ідеалів так і не були втілені у дійсність. Ідеали з'являлися і знову зникали, але, незважаючи на це, людство продовжує із гідною подиву впертістю створювати все нові і нові політичні ідеали. Очевидно, що суть діалектичного осмислення самого політичного ідеалу складається, насамперед, з осмислення внутрішньої суперечливості його природи. З одного боку, він завжди перебуває у певному розладі з дійсністю, з іншого боку - сама дійсність викликає ідеал до життя, формує його конкретний образ². Але зміст ідеалу і його якісне наповнення завжди має тимчасовий і конкретний характер.

Це ставить, на наш погляд, цікаву проблему, пов'язану з визначенням меж існування політичного ідеалу. Які фактори впливають на

існування того або іншого ідеалу в політичній свідомості? Чи можна з тією або іншою мірою визначеності констатувати і формалізувати його початкові і кінцеві стадії, або ж він, як фантазія і мрія, дійсно меж не має?

Визначеність межі завжди дозволяє скласти точне уявлення про місце в просторі будь-чого: світу в цілому, меж страждань, меж влади, меж екологічної недбалості, меж знання, меж дозволеного тощо. Та й існування людського суспільства завжди протікає в межах, визначених характером епохи, цивілізації або культури, рівнем розвитку його продуктивних сил, політичним устроєм і т. ін.

Показовим є і те, що всі види діяльності, як матеріальної так і духовної, безпосередньо пов'язані з постійною боротьбою за чи проти існування тих або інших меж. Отже, можна вважати, що принцип граничності стосується і функціонування політичного ідеалу у політичній свідомості, а ще точніше - у політичному просторі. Сутність останнього найкраще, на наш погляд, визначена в політологічній енциклопедичній літературі. Більше того, у даному визначенні побічно позначені і межі функціонування політичного ідеалу в такий спосіб: «Політичний простір - це сфера дії політики, влади, політичних організацій, ідей, теорій, процесів. Політичний простір складає частину більш загальної системи діалогічних соціальних просторів - економічних, ідеологічних, культурних, правових. Просторова довжина політичних процесів припускає фізичну, територіальну зміну. Політичний простір має і більш змістовний вимір - функціональний, його межа окреслює межі дії політики - політичного впливу, зони поширення влади, довіри лідеру, сфери впливу, авторитету політичної установи тощо. Там, де політичний простір перестає бути живою, насиченою думкою, дією, подіями, сферою і починається зона, де так чи інакше політика перестає діяти, там і пролягає його справжня межа. Вона може не збігатися з офіційними адміністративно-політичними межами, і навіть узагалі не мати з ними нічого спільного. Простір - своєрідний матеріальний ресурс політики, від розширення і насичення того або іншого простору політики і влади залежить підсумок відповідних політичних процесів»³. І ще більш конкретно: «Політичний простір - реальна довжина території, на яку поширюється історично обумовлене політичне життя, або здійснюється політичний вплив»⁴.

Проте межа, стосовно політичного ідеалу, означає не стільки завершення процесу його функціонування взагалі, скільки межу можливості його функціонування на певному етапі, зокрема, в залежності від певних причин. Але цілком очевидно, що навіть раз зафіксований в історії той або інший політичний ідеал, що отримав свою автономність, а тим більше

відносно «матеріалізований», вже забезпечив собі право на існування в суспільній свідомості. Справа в тім, що ми завжди пов'язані з минулим. Воно побічно диктує формальні і неформальні правила приписування того або іншого значення ідеалу, опосередкованому через його реалізацію в політичному досвіді.

Це формує й окреслює пізнавальні мотиви конкретного індивіда, дає можливість приймати рішення у невизначених ситуаціях, допомагає осмислювати спостереження і «авторитетний досвід» процесу реалізації того або іншого ідеалу. Крім того, кожне суспільство має у своєму розпорядженні власні способи соціальної трансляції, що відрізняються, окрім усього іншого, більшою або меншою роллю усного слова, більшою або меншою роллю письма, більшою або меншою доступністю її для членів різноманітних груп суспільства тощо⁵. У цьому разі політичний ідеал піддається процедурі фіксації деяких своїх конструктивних параметрів як значень, шляхом вилучення їх із ситуації вільного вибору, позбавлення їх конвенціональності. Іншими словами - шляхом позбавлення цього ідеалу ідеальності і наповненням його змістом, об'єктністю. Отже, його зникнення може бути пов'язане або з повним зникненням людства, його культури, пам'яті, спадкоємності поколінь (що мало ймовірно), або штучно організованою ідеологічною експансією держави на свідомість своїх громадян при (по можливості) суворому дотриманні принципу «закритої інформації». Існували ж факти, про які ми лише здогадувалися. Приміром, про голодомор 1933 року, чи зміст Декларації прав людини, що була прийнята в 1948 році, про що громадяни колишнього СРСР змогли дізнатися фактично лише в 90-х роках ХХ ст.

Тому необхідно зазначити, що мова йтиме не про з'ясування граничності існування того або іншого політичного ідеалу взагалі, а про визначення його існування в політичній свідомості реального суспільства, реального індивіда щодо тих або інших реальних обставин, тієї або іншої реальної політики. Це стосується не тільки тих політичних ідеалів, що можуть періодично «вилучатися» із історичної пам'яті й існуючої політичної дійсності, виконувати роль бажаної мети, але і тих, що формуються безпосередньо сьогодні і є евристичними утвореннями сьогоднішнього дня. У даному разі межею визначається рубіж, за яким ідеал переходить у новий якісний стан, коли процес його формування в суспільній свідомості триватиме, але в результаті з'явиться вже принципово інший політичний ідеал.

Політичний ідеал, таким чином, дієздатний немовби в двох відношеннях - як стимулятор виникнення політичної моделі та її втілення, і

як свідчення її невдачі. Якщо модель реалізується, зникає потенційна можливість її перетворення, а отже зникає й ідеал. Якщо ж цього не відбувається, виявляється потенційний політичний ідеал, але зникає тоді сама політична модель.

Так, можна гіпотетично припустити, що політичний ідеал знаходиться в межах ірраціонального - раціонального. Тобто, на перший погляд здається, що раціональне, насамперед, є межею будь-якого ідеалу, і це знищує його. З одного боку, видається, що раціональність політичного ідеалу покликана зробити його адекватним дійсності і тим самим протиставити різним утопічним перетворенням. Раціоналізм і справді має мало не вирішальне значення і є антиутопічним і антиідеальним підмурком теоретичної і практичної діяльності. З іншого боку, той самий раціоналізм - і в цьому виявляється справжня суть його граничності - спроможний породжувати свої власні ідеальні засади, власні перетворені форми. Політичний ідеал, в свою чергу, здатний раціоналізуватися, і не тільки за формою (обраним засобам і методам його виконання), але й за своєю суттю, тобто вибором соціально значимих політичних або інших цілей, критики дійсності, планів її перетворення тощо.

Так, ще стародавні греки виробили раціональний політичний ідеал, до котрого насамперед відносять різноманітні конкретні форми державного устрою. Приміром, проповідь моральності в умовах поліса можна розглядати як прояв процесу раціоналізації актуального. Не випадково і Платон із своєї «ідеальної держави» виганяє не філософів, а поетів, Арістотель - матросів і ремісників. Раціоналізований процесуально і інтенціонально, політичний ідеал стає важко відрізнити від справді раціонального проекту. Розрізнення їх стає, утім, ще більш проблематичним, оскільки істинність раціоналізму в усіх випадках може бути піддана сумніву. Для цього існують дуже серйозні підстави, властиві природі раціональної діяльності.

Насамперед очевидно, що раціоналізм сучасної фази розвитку суспільства є досить об'єктивним явищем, пов'язаним, передусім, з постійним розширенням розумових можливостей людини. Але в той же час досить чітко можна простежити, що найважливіші цінності, що формують політичний ідеал і складають основу життєдіяльності сучасного суспільства як орієнтири його удосконалювання (цінності індивідуальної свободи, громадянського суспільства, демократії тощо), стали немовби узвичаєними і рутинними. Вони набули статусу повсякденних завдань, що вирішуються в ході постійних дискусій і поступок. Сьогодні говорять про кризу життя, побудованого на раціоналістичних засадах, про межі самої раціоналістичної цивілізації. Домінуюче сьогодні раціональне є згубним для ідеалів, на яких

тримається наша цивілізація. Воно, можливо, є необхідною, але недостатньою умовою для повноцінного людського існування.

Здобувши перемогу фактично у всіх сферах життя, раціоналістичний підхід і тип мислення розкрили парадоксальне явище: виявилось, що соціальний й економічний прогрес постійно супроводжуються явищами регресу. Наприклад, з погляду деяких дослідників, тоталітаризм є феноменом ХХ сторіччя, він викликаний саме прогресивними досягненнями цього сторіччя і певних форм ментальності⁷. Успіхи науково-технічного прогресу ХХ сторіччя уможливили створення атомної, а потім і водневої бомб, що ставлять під загрозу саме існування людства. Водночас і політичний устрій, і духовний світ людини виявилися до цього не підготовленими. Складне і глибоке тлумачення людини в цьому плані можна знайти в статті Н.Мудрагей⁸.

Вона ставить, зокрема, питання: що значить бути розумним? За Платоном, людина розумна має мужність, великодушність, тямущість, пам'ять. І сьогодні філософи обговорюють не тільки проблему біологічної неповноцінності людини, її психологічної «вразливості». Сьогодні переусвідомлюється вся людська об'єктивність, властивий людині світ думок, волі, почуттів. Порушується питання про те, чи не є інтелект причиною деформації свідомості?

У цьому плані цікаво також переосмислює істотні ознаки сучасних ідеалів В.Лекторський. Він показує, що в надрах традиційного гуманізму виникли передумови технократизму, така можливість була закладена принаймні в закликах до звільнення людини від зовнішньої залежності. Видається дуже продуктивною його думка про те, що прийняття нової перспективи гуманізму пов'язано з глибинними трансформаціями сучасної цивілізації, із питанням виживання або загибелі самої людини, із своєрідним антропологічним вибором⁹. Сьогодні концепцію світової безпеки пов'язують навіть не з ліквідацією загрози ядерної війни, а з новими глобальними проблемами, породженими науково-технічним прогресом: екологічною, кліматичною, «парникового ефекту» тощо, які потрібно розв'язати на шляху реалізації сформованого ідеалу (насамперед, політичного). Звідси зрозумілими є й суперечки, що виникають в історичних, філософських, політичних науках з приводу того, яка форма державного правління, політичного режиму і т. ін. з погляду вирішення цих проблем є найбільш ефективним, раціональним, більш-менш постійним соціальним явищем.

Але, з іншого боку, будь-який політичний ідеал, що має на меті одержання намічених результатів, у принципі є раціональним, особливо в процесі своєї реалізації. Скажімо, конструктивна політика, що проводиться з

орієнтацією на певний політичний ідеал, тим більш є раціональною. Проте неминуче виникає питання, що саме вважати раціональним і якою мірою, і інше, не менш складне питання: який тип раціональності буде сполучатися з ірраціональними і нераціональними началами того ж політичного ідеалу (дія неврахованих, непередбачених або постійно виникаючих незалежних перемінних, горезвісних «випадкових» подій, суб'єктивних чинників і т. ін.).

В цьому плані до граничності політичного ідеалу умовно можна віднести поріг його творчої або руйнівної дії. Умовно, тому що, приміром, той же політичний режим, як елемент політичного ідеалу, що є системоутворюючим, реалізований у політичній практиці, може сприяти руйнації духовних основ суспільства, але зміцнити його економічні основи, і навпаки. Авторитарні режими можуть, як показала історія на прикладі Гітлера, Сталіна, Франко і Піночета, вивести країну з економічної кризи. Але, втім, потрібно також погодитися з О.Білим: завжди слід пам'ятати про ціну, яку заплатили чилійці за таку стабілізацію. А це - десятки тисяч життів (зрозуміло, масштаби репресій неспівмірні з «досягненнями» радянського тоталітаризму). Варто зауважити, що саме гальмування диктатурою процесів приватизації у Чилі, а отже і динамічного економічного розвитку наприкінці 80-х, примусило ділову еліту цієї країни жадати й домогтись ліквідації військового режиму¹⁰.

Разом з тим, у структурі ідеалу міститься конструктивне раціональне ядро, що орієнтує на досягнення максимально можливого в кожному конкретному випадку результату, ідеального у своєму роді. Орієнтація на максимальні «ідеальні» результати, нехай навіть у межах розумно можливого, може виявитися в певних умовах явно нездійсненою, але в тому і полягає сенс існування ідеалу - у наближенні, хоча б відносному, частковому, неповному - до повної реалізації. У такому трактуванні можуть домінувати не тільки політичні ідеали кінцевих цілей, але і будь-яка проміжна мета може слугувати за орієнтир. Ідеал є прихованим, але присутнім у цьому прямуванні, поєднує теорію і практику, раціональне й ірраціональне в політиці.

«Парадоксально, що в цій формулі влада, - слушно зазначає О.Білий, - намагається говорити мовою утопії і одночасно перестає говорити нею. Початок цьому парадоксові поклав свого часу Хрущов, коли календарно точно визначив дату побудови комунізму й у такий спосіб перевів регулятивний (репресивний за суттю) ідеал у площину конкретного історичного часу»¹¹.

Необхідно зазначити, що політичний ідеал з'явився набагато пізніше від традиційного ідеалу. Політичний ідеал починає усвідомлюватися

на основі досвіду минулого, пов'язаного з найбільш «вдалими» зразками в процесі якоїсь політичної діяльності, якогось позитивного політичного результату цієї діяльності. Ясно також і те, що деякою «негласною» точкою відліку політичного ідеалу в його виникненні є період, коли сама політика виділилася з меж синкретичної свідомості. Політичний ідеал і людська історія з цього моменту стають нероздільними. Проте давно помічено, що свідомість у різноманітних своїх формах - пам'ять, міф, традиція, - концентруються навколо переломних для суспільства подій і змін. Саме ці своєрідні історичні «вузли» і є породженням «базових» політичних ідеалів.

Політичний ідеал можна досить чітко визначити на такому етапі функціонування політики, коли ясно окреслені інтереси найактивніших учасників здійснення майбутньої політичної моделі (особистостей, соціальних груп, класів тощо), є зрозумілими позиції політичної спільності й організовані органи влади, що готуються до реалізації, втілення ідеалу в дійсність - уряд, партії, суспільні рухи й інші політичні сили. Логічною межею функціонування даного політичного ідеалу є реальність його відносно реалізації. Але при формуванні політичного ідеалу у свідомості суб'єкта виникає необхідність урахування залежних і незалежних перемінних, або, інакше кажучи, чинників, що повинні бути враховані. Число таких перемінних визначається, у свою чергу, межами можливості їх виявити і, що не менш важливо, реагувати на них. Завжди залишаються поза увагою при формуванні політичного ідеалу невідомі або невраховані, але важливі, можливо навіть вирішальні чинники, а також перемінні характеристики влади і її соціального оточення або постійні (культурно-історичні особливості країни, менталітет суспільства, політична культура суб'єкта, геополітичні умови, у яких існує держава, тип державності тощо), які мають бути враховані при формуванні політичного ідеалу. Нарешті, число відібраних для аналізу даних може виявитися надмірним, а самі вони - нерівноцінними. Все це можна віднести до раціональних основ виникнення того або іншого політичного ідеалу.

Цілком можливе і інше питання: чи не виявляться більш дієвими, а тому і більш раціональними з погляду результатів і наявних засобів, ірраціональні джерела політичного ідеалу в суспільній свідомості, засновані на харизмі, осяянні, парадоксі, містифікації, блефі, шахрайстві, інтризі, нарешті, омані? Те, що такі засади політичного ідеалу існують, є очевидним фактом. Але є інша його форма з іншими джерелами. Ці джерела політичного ідеалу виникають у самому соціально-політичному процесі або політичній дії в результаті її невдалої, незавершеної або ж помилкової реалізації, тобто, фактично усередині процесу, а не до нього. Тому, на наш погляд, актуальною

і поки ще майже не розробленою залишається проблема причин і умов породження саме такого ідеалу, особливо його суспільно значимих конкретних проявів у політичному процесі, ідеології, політичній свідомості. Інакше кажучи, мова йде про дослідження найважливішої, по суті, проблеми ефективності політики і влади, їхніх джерел, політичних помилок, невдалих задумів, прорахунків, огріхів і дисфункцій, що також можуть визначити початок формування нового політичного ідеалу.

Існує і ціла система неполітичних, зовнішніх стосовно політики попередніх умов, що визначають межі формування її ідеалів, кожна з яких може як сприяти, так і заважати їхньому успішному здійсненню. Такими умовами є наявність у суспільстві відповідного політичного ідеалу, легітимність влади, розуміння суспільством його власних завдань, спроможність суспільства розуміти себе, своє минуле і перспективи свого розвитку, об'єктивно і неупереджено ставитись до себе і до свого керівництва, його лідерів і т. ін. Важливу роль серед цих умов відіграє образ країни, її міжнародний престиж, її зовнішньополітичні пріоритети, участь у міжнародних політичних організаціях і процесах тощо.

Цілком очевидно, що в цьому добре відомому комплексі умов здійснення політики міститься безліч прорахунків, недоліків і ілюзій, що взагалі можуть бути в цілому несприятливими. Сьогодні вже точно можна говорити про те, що політика - це не стільки мистецтво можливого, скільки мистецтво неможливого, тобто вміння досягати необхідних цілей у несприятливих умовах. Тому конкретна політика і породжує стільки проблем щодо формування політичного ідеалу в політичній свідомості.

Отже, до чинників, що визначають межі політичного ідеалу, можна віднести організаційні умови політики і відповідні організаційні межі. Сьогодні політологи дедалі більше уваги приділяють проблемі концентрації і централізації влади і розширенню її меж, а також ускладненню функцій держави і спроможності суспільства управляти власним державним апаратом. Складність внутрішнього устрою і зовнішнього оточення стає жорстким обмеженням у здатності будь-якої великої політичної організації до ефективного функціонування, що, у свою чергу, породжує певні політичні ідеали ефективної влади. Межі ефективності влади в цьому разі є наслідком специфічних проблем функціонування великих і складних суспільних систем і керування ними. Аналіз такого роду меж можна виявити в працях багатьох авторів¹².

Звичайно, що не все незрозуміле і неусвідомлене в політиці, не всі важкоздійсненні задуми і навіть не всі помилкові ідеї, не всі похибки в процесі їх реалізації породжують політичний ідеал. Він виникає, якщо

хибність тієї або іншої установки, політичної теорії або практики не усвідомлюється, або усвідомлюється без належних висновків, не відразу, не своєчасно і не всіма, і тим більше приховується від суспільства і від самих носіїв політичної влади. Лише тоді в суспільній свідомості включається механізм формування політичного ідеалу. Природно, це відбувається на тлі гострого невдоволення людей своїм соціальним станом (подальше зубожіння, невіплата заробітної платні тощо). Тому хоча вся, у тому числі і політична, доцільна діяльність людини і суспільства в принципі є результативною і веде до намічених цілей, не буде перебільшенням ще раз згадати про політичний ідеал, як про постійний супутник життя - потенційно можливий варіант реальності.

Своєрідною формою ірраціонального є фаза чекання здійснення політичного ідеалу. Як правило, це чекання передуює соціальній і політичній кризі, коли політика не відповідає запитам суспільства, ставить його розвиток під загрозу і потребує радикальної перебудови. Якийсь час залишається надія на запобігання кризі, зберігається віра в ефективність політики, продовжуються пошуки альтернатив, дієвість котрих реально нічим не можна підтвердити. Динаміка альтернатив і вибору рішень природно заходить у суперечність зі статикою безальтернативної і безвідповідальної політики. Страх відповідальності і небажання політиків приймати рішення самі по собі є сильними ідеалотворчими чинниками, котрі кладуть край надіям на те, що усе в політиці якось складеться саме собою.

Завершення кризового стану стає тим самим і кінцевою стадією існування певного політичного ідеалу. Але саме в такі часи бідувань і переломів створюється найбільш сприятливий ґрунт для появи різного роду нових мріянь, утопій, проектів ідеалів про досконалий устрій суспільства тощо. У той же час продовжують діяти численні укорінені навички і стереотипи сприйняття і поведінки, що за інших умов рятують суспільство від сповзання до хаосу, але в даному разі відтворюють ті самі моделі, яких хотілося б позбутися (у тому числі й у сучасній Україні). Звідси виникає, наприклад, сліпа віра у новітні ринкові ідеали, яка немовби відтворює утопічне підґрунтя й використовує магічний інструментарій ідеології комуністичної. Вона поступово набирає сили у суспільній свідомості як мрія про «втрачений рай», або «золотий вік». Сьогодні, наприклад, брак ефективних аналітичних систем для орієнтації у посткомуністичному просторі супроводжується езотеричними техніками вироблення політичної картини сучасного світу, до яких можна віднести різноманітні глобалістські доктрини, ідеали посткомуністичного світу. Зокрема, новітні обґрунтування,

так би мовити, «державного» політичного ідеалу можна спостерігати у ряді публікацій впливових аналітиків з оточення Президента України тощо¹³.

Існують ще більш значні, що стягають історичних масштабів, межі політичного ідеалу, що органічно пов'язані з межами самої держави. Вони виникають за умов порушення балансу сил влади і суспільства - постійної проблеми політики. Сильна влада в слабко розвиненому суспільстві (в економічному, соціальному, культурному і культурно-політичному, моральному планах), тобто в гобсіанському «природному стані», або ж придушеному тією ж державою, породжує ідеали благодійності державного правління, тобто певні розрахунки на перетворюючу роль авторитарної або тоталітарної державності. Доброчинна відтворююча роль держави виявляється повною мірою тільки при рівності соціальних партнерів - розвиненого громадянського суспільства і такої ж розвиненої, сильної держави. Не держава, як відомо, створює суспільство (хоча і бере участь у його створенні), а суспільство - державу. Тому особливо серйозною утопічною помилкою, як здається, є розрахунок на створення державними засобами громадянського суспільства. Це типовий псевдоідеал «благого» правління, надія на доброго самодержця, мудрого керманіча, всевладну партію. Влада справді бере участь у соціальному процесі, може спрямовувати його і контролювати, спираючись при цьому можливо, навіть, на принцип «контролюючої інквізиції», але не визначати. Тоталітаризм ХХ сторіччя саме й претендував на перебудову суспільства політичними засобами. Що ж стосується «запровадження» специфічної державної, «національної» ідеології і моральності, то в науковій літературі і досі можна зустріти абсолютно різні точки зору¹⁴.

Розходження функцій, повторюваність, можливість кризової фінальної фази, що завершує або перериває граничний процес, дозволяють диференціювати межі політичного ідеалу і розробити деяку їхню типологію. Стає можливим поділ меж політичного ідеалу на недосяжні (абсолютні) і досяжні (відносні). Межі їх, на відміну від індивідуальних меж кожної окремої фази суспільного або історичного процесу, можуть бути подолані тому, що відбуваються у свідомості суб'єкта. І в кожному новому випадку розпізнати політичний ідеал, що виник, це означає констатувати dokonаний факт, що, звичайно, саме по собі є дуже важливим. Але ще важливіше передбачати можливу перспективу і межі його розвитку.

Тут актуальним видається принцип раціональної критики, очищення цієї моделі від різноманітного роду нашарувань. Дійсно, ідеал раціональності, що протягом сторіч живив західноєвропейську філософію, зазнає серйозних потрясінь. Проте цілком досяжною є інша модель

раціональності, позбавлена вад старої моделі. При розгляді раціональності важливо співвіднести її не тільки з індивідом, але і з усією соціокультурною системою. Здається, що принципово важливо мати на увазі історичний, відносний характер різноманітних форм раціональності. Більше того, необхідна справжня культура раціональності, пройнята духом відповідальності і самокритичності, безкомпромісного аналізу реальної ситуації.

Помилково вважати, що презумпція раціональності вимагає обґрунтувань лише для політичних змін і тим самим відрізняється від, скажімо, презумпції свободи особистості при виборі будь-якого ідеалу. Не слід змішувати два різних питання. виправдання існуючого політичного устрою - одна річ, а виправдання змін такого устрою на основі сконструйованого політичного ідеалу - інша. Раціональність вимагає, щоб політичний ідеал виправдовувався раціональними аргументами. Його консервативний аспект - лише у вимозі раціонального виправдання зміни устрою. І якщо ще раз зазначити, що політичний ідеал виникає як невдоволення наявним політичним буттям і відбиває у свідомості суб'єкта «зняття» суперечності між бажаним і дійсним, то це є досить абстрактним підходом щодо початкової і кінцевої точки існування політичного ідеалу. Ідея межі покликана відіграти насамперед конструктивну роль при його формуванні. Вона служить розпізнаванню істинних, реальних можливостей і перспектив певного процесу, що є важливим для соціального і політичного проектування і конкретної політичної практики. Ідея межі і сама її наявність не означають того, що існує обмеженість в абсолютному змісті поняття - це саме уявлення про межі можливого і реального як властивостей речі, явища, процесу. Межа відгороджує те, що виникає і що зникає, явище, що змінюється і що замінюється у рамках даної системи того або іншого розвитку, хоча існують і межі самого розвитку¹⁵. Тому граничність, насамперед, як міра раціонального - ірраціонального в політичному ідеалі повинна бути усвідомлена, оскільки вона не дозволяє вийти за межі можливого і припустимого без негативних наслідків, виникнення кризових екстремальних ситуацій, і, що особливо важливо, - без ілюзій щодо реалізації якогось явища.

Література

- 1 Політологічний енциклопедичний словник / За ред. Ю.С.Шемшученка, В.Д.Бабкіна. - К., 1997. - С. 139-140.
- 2 Там само. - С. 144-145.

- 3 Политология: Энциклопедический словарь. - М., 1993. - С. 301.
- 4 Політологічний енциклопедичний словник. - С. 288.
- 5 Зильберман Д.Б. Традиция как коммуникация: трансляция ценностей, письменность // Вопросы философии. - 1996. - N4. - С. 82.
- 6 Basic Democratic Values and Political Realities in East Central Europe. - <http://sun.nlib.ee/undp/Summary.htm>. - 1996. - С. 65.
- 7 Гаджиев К.С. Тоталитаризм как феномен XX века // Вопросы философии. - 1992. - N2.; Tillich P. Dynamics of Faith // Religion from Tostoy to Camus. - New York, 1961. - P. 383.
- 8 Мудрагей Н.С. Идеал - проблема выбора // Идеал, утопия и критическая рефлексия / Лекторский В.А. - М., 1996.
- 9 Лекторский В.А. Гуманизм как идеал и как реальность // Идеал, утопия и критическая рефлексия / В.А. Лекторский. - М., 1996.
- 10 Білий О. Ідеологія і утопія в посткомуністичних трансформаціях // Українська державність у XX столітті: історико-політологічний аналіз. - К., 1996. - С. 326.
- 11 Там само. - С. 324.
- 12 Wenk Ed. Margins for Survival. Overcoming Political Limits in Stearing Technology. - Oxford, 1979. - P. 62-65; Easton D. A System Analysis of Political Life. - N.Y., 1967.
- 13 Табачник Д., Видрін Д. Україна на порозі XXI століття: політичний прогноз. - К., 1995; Гриньов В. Нова Україна, якою я її бачу. - К., 1995; Деркач А., Веретенников С., Ермолаев А. Бесконечно длящееся настоящее. Украина: четыре года пути. - К., 1995.
- 14 Бистрицький Є. К. Національна ідея, громадянське суспільство, політична нація // Українська державність у XX столітті: історико-політологічний аналіз. - К., 1996. - С. 331.
- 15 Кравченко И.И. Рациональное и иррациональное в политике // Вопросы философии. - 1996. - N3. - С. 6.